

Atlas historyczny miast ukraińskich, tom czwarty

Żydaczów na mapach

Po Lwowie, Żółkwi i Haliczu kolejne miasto Ukrainy doczekało się ważnego wydawnictwa źródłowego do swoich dziejów. Dużym walorom poznawczym towarzyszy bardzo dobra jakość reprodukcji.

Henryk Bartoszewicz

W czerwcu 2014 r. ukazał się drukiem tom pierwszy *Atlasu historycznego miast ukraińskich* zatytułowany *Lwów*. Ukraina jako 19. państwo europejskie dołączyła wówczas do grona krajów uczestniczących w ogromnym i niezwykle cennym przedsięwzięciu edytorskim z zakresu dziejów kartografii i geografii historycznej. Mowa tu oczywiście o serii atlasów miejskich wydawanych pod patronatem Międzynarodowej

Komisji Historii Miast (Commission Internationale pour l'Histoire des Villes). Pierwszy tom *Atlasu historycznego miast ukraińskich* zaprezentowałem na łamach *GEODETY* 1/2016, a kolejne – Żółkwi i Halicza – w *GEODECIE* 6/2018 i 8/2019.

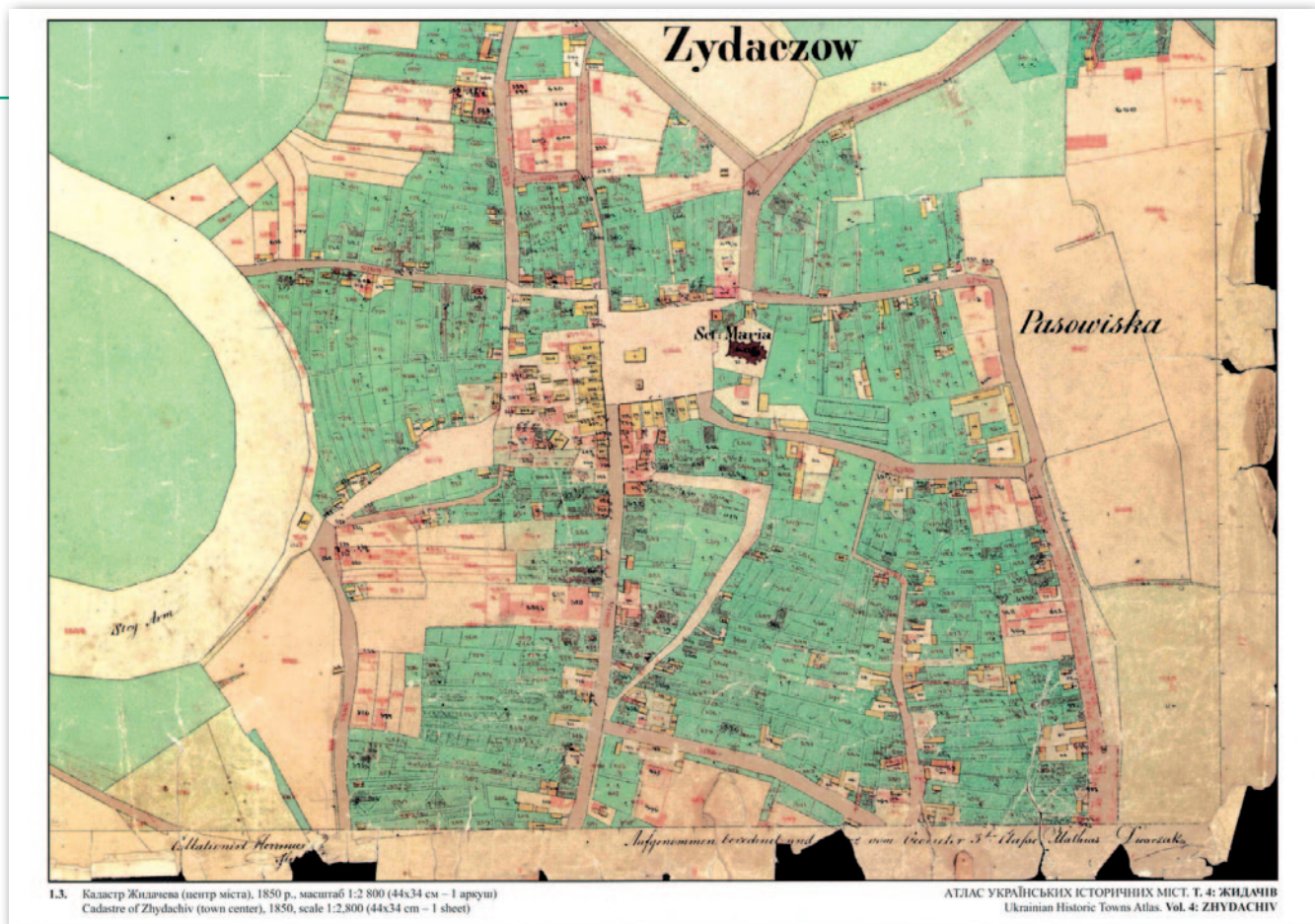
Czwarty tom ukazał się w 2020 r. Atlas historyczny Żydaczowa – podobnie jak i poprzednich miast – został przygotowany pod kierunkiem naukowym Myrona Kaprała przez zespół badaczy w składzie: Iurij DUBYK, Andrij Fylyczuk, Zoia Ilczyszyn, Stepan Jamelynec, Orest Korczynskij, Oleg Osaulczuk, Oleg Ryb-

1.1. Жидачів з околицями, з Північної топографічної карти Галичини, 1779–1782 рр., масштаб 1:28 800 (63x42 см – 1 аркуш)
Zhidachiv and its environs, from the Josephinian topographical map of Galicia, 1779–1782, scale 1:28,800 (63x42 cm – 1 sheet)

АТЛАС УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ МІСТ. Т. 4: ЖИДАЧІВ
Ukrainian Historic Towns Atlas. Vol. 4: ZHYDACHIV

1.3. Кадастр Жидачева (центр міста), 1850 р., масштаб 1:2 800 (44x34 см – 1 аркуш)
Cadastral of Zhydachiv (town center), 1850, scale 1:2,800 (44x34 cm – 1 sheet)

АТЛАС УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ МІСТ. Т. 4: ЖИДАЧІВ
Ukrainian Historic Towns Atlas. Vol. 4: ZHYDACHIV

2. Arkusz mapy katastralnej obejmujący zasięgiem Żydaczów w granicach zabudowy miejskiej, 1850 r., Atlas, t. 4, reprodukcja 1.3

czynskij, Oleksandr Silaiew i Wasyl Slobodian. Dzieło to zawiera jednak skromniejszy materiał kartograficzny zarówno ze względu na wielkość miasta, jak i stan zachowania jego dawnych planów. W tomie *Żydaczów* opublikowano 11 reprodukcji oryginalnych map topograficznych i wielkoskalowych (nie znajdziemy w nim panoram i widoków miasta). Na część kartograficzną składa się jeszcze 5 autorskich planów historycznych ukazujących rozwój przestrzenny miasta. Część tekstowa w językach ukraińskim i angielskim prezentuje dzieje Żydaczowa i opisy katalogowe map dawnych oraz w języku ukraińskim objaśnienia do map. Poprzedza ją przedmowa redaktora Myrona Kaprała, a zamyka zestawiona przez niego selektywna bibliografia.

• Dawne dzieje

Zamieszczone w atlasie mapy wielkoskalowe należą do wartościowych źródeł kartograficznych. Nie zachował się żaden plan ogólny Żydaczowa z okresu, kiedy miasto do 1772 r. pozostawało w granicach Rzeczypospolitej. Najstarszy spośród zamieszczonych kartografików jest arkusz zdjęcia wojskowego Królestwa Galicji i Lodomerii sporządzonego w latach 1779–1783 przez zespół austriackich

1. Arkusz zdjęcia wojskowego Królestwa Galicji i Lodomerii obejmujący zasięgiem Żydaczów, l. 1779–1783, Atlas, t. 4, reprodukcja 1.1

kartografów wojskowych pod kierunkiem ppłk. Fridricha von Miega. Mapa ziem Rzeczypospolitej zabranych przez Austrię po I rozbiórce jest częścią ogromnego dzieła, jakim były mapy topograficzne krajów monarchii austriackiej wykonane w latach 1763–1787. Oryginał opracowania Miega w skali około 1:28 000 jest przechowywany w zasobie Kriegsarchiv w Wiedniu. W latach 2012–2022 mapa Królestwa Galicji i Lodomerii została opracowana edytorsko i wydana drukiem w wielotomowym dziele *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej* pod redakcją Zdzisława Budzyńskiego przez zespół w składzie: Waldemar Bukowski, Bogusław Dybaś, Andrzej Janeczek i Zdzisław Noga. Na arkuszu *Żydaczów* (63 x 42 cm) wykreślono miasto i jego okolice. Granice zasięgu mapy wyznaczają wsie: Turady (na zachodzie), Wołcniów (na północy) i Międzyrzecze (na wschodzie). W centralnej części arkusza oznaczono schematycznie Żydaczów w ówczesnych granicach administracyjnych. Zabudowę miasta przedstawiono w uproszczony sposób zindywidualizowany. Symbolami rysunkowymi wyróżniono budowle sakralne, wrysowano ulice i place. Na mapie oznaczono lasy, pola i łąki oraz sieć hydrograficzną i komunikacyjną (ryc. 1).

Kolejną mapą dawną jest ogólny plan sytuacyjny Żydaczowa sporządzony w 1787 r. przez austriackiego kartografa wojskowego majora von Speehta. Oryginał również znajduje się w zasobie

Kriegsarchiv w Wiedniu. Plan w skali około 1:14 000 został wykonany wielobarwną techniką rękopiśmienną na arkuszu papieru (52,9 x 44,9 cm). Oznaczono na nim miasto i okoliczne wsie: Iwanowice, Wołcniów i Międzyrzecze. Zabudowę miejscowości przedstawiono w uproszczony sposób zindywidualizowany. Szczegółowo wykreślono sieć hydrograficzną, opisując rzeki Stryj i Dniestr. Wyrysowano sieć komunikacyjną: ulice, place i drogi biegnące przez miasto, a poza miastem drogi opisano ich kierunkami. Na planie oznaczono lasy, pola, łąki i ogrody oraz okoliczne wzgórza. Na wzgórzu w granicach miasta zaznaczono ruiny Starego Zamku („altes Schloss”).

• XIX wiek

Kartografika XIX-wieczna w tomie *Żydaczów* są reprezentowane przez trzy opracowania. Najstarszy jest arkusz mapy katastralnej z 1850 r. w skali około 1:2880 obejmujący miasto w granicach zabudowy i teren przedmiejski nazwany „Pasowiska”. Oryginał (44 x 34 cm) znajduje się w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie. Geometry Mathias Dworzak, Joseph Tertnik i Michael Riederer wykonali go wielobarwną techniką rękopiśmienną na podkładzie litograficznym. Na planie wykreślono granice działek (parceli), które opisano numerami własnościowymi. Zabudowę przed-

stawiono w sposób zindywidualizowany. Symbolem rysunkowym przekroju poziomego wyróżniono kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Kolorami rozróżniono rodzaje zabudowy, stosując kryterium materiału budowlanego. Oznaczono sieć komunikacyjną (ulice i place) oraz hydrograficzną (ryc. 2).

Druga jest litografowana wielobarwna mapa topograficzna Galicji i Bukowiny sporządzona w latach 1862–1863 w skali około 1:28 000. Na arkuszu o wymiarach 65,0 x 58,6 cm przedstawiono Żydaczów i okoliczne miejscowości położone na terenie powiatów brzeżańskiego i stryjskiego. Pracami nad mapą kierował kapitan Stanislaus von Kopystyński, zatwierdził ją porucznik Alois Schmid, a napisy sporządził kadet Ferdinad Schmelkes. Żydaczów znajduje się w centralnej części, a zabudowę miasta i wsi położonych wokół niego przedstawiono w uproszczony sposób zindywidualizowany. Szczegółowo wykreślono sieć hydrograficzną, opisując rzeki Stryj i Dniestr. Wyrysowano sieć komunikacyjną: ulice, place i drogi biegnące przez miasto, a poza miastem drogi, które opisano ich kierunkami. Na planie oznaczono lasy, pola, łąki i ogrody oraz wzgórze położone w okolicy miasta. W lewej części arkusza umieszczono tabelę statystyczną oznaczonych na nim miejscowości z podziałem na okręgi i gminy. W tabeli podano liczbę domów mieszkalnych i stajni znajdujących się w Żydaczow-

wie i okolicznych wsiach, liczbę mieszkańców w tych miejscowościach mężczyzn oraz liczbę hodowanych tam koni.

I wreszcie arkusz *Żydaczów und Stryj* litografowanej jednobarwnej mapy specjalnej monarchii austro-węgierskiej *Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie (1894–1914)* w skali 1:75 000. Jego autorami są porucznik Platenik oraz sierżanci Jersche i Walter. Na arkuszu 50,0 x 38,0 cm przedstawiono miasta Żydaczów i Stryj oraz okoliczne miejscowości. Zasięgiem obejmuje on terytorium od wsi Bilcze na zachodzie do wsi Chodorów na wschodzie i od wsi Rozdół na północy do wsi Nowe Siolo na południu. Zabudowę przedstawiono w uproszczony sposób zindywidualizowany. Wyrysowano sieć komunikacyjną: w Żydaczowie i Stryju ulice, place i drogi, a poza miastami drogi opisane kierunkami. Oznaczono linie kolejowe, rozróżniając znakami topograficznymi linie dwu- i jednotorowe oraz linie dalekobieżne. Szczegółowo wykreślono sieć hydrograficzną, opisano rzeki Stryj i Dniestr.

• XX wiek

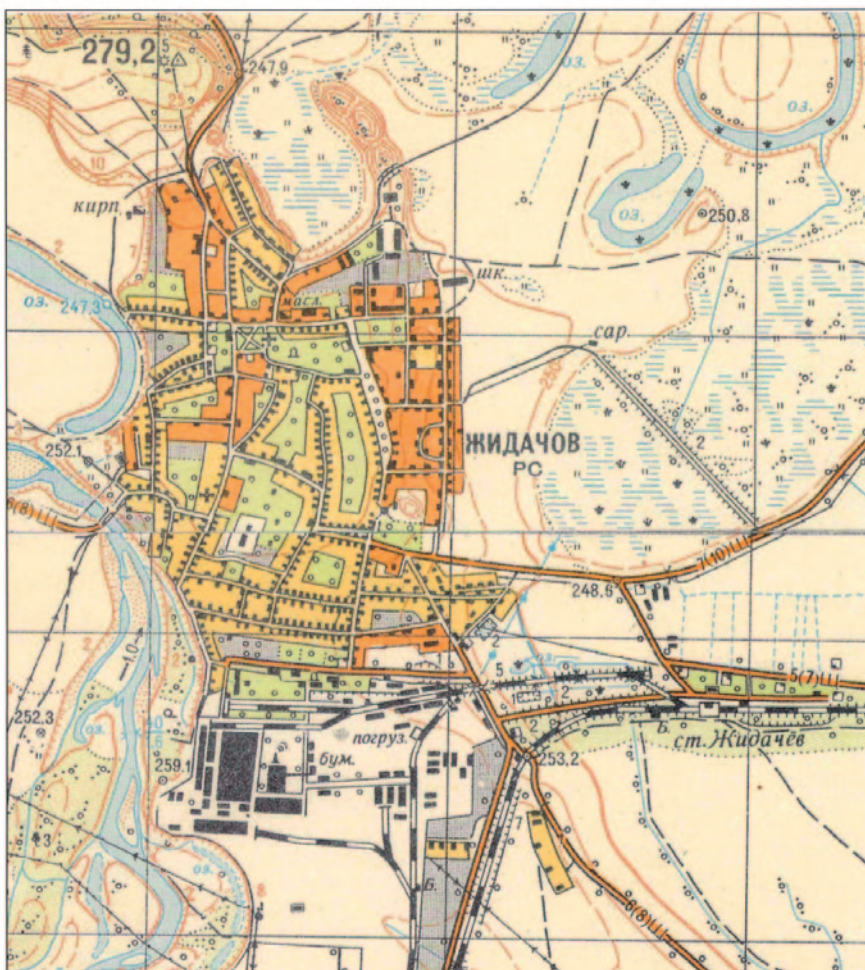
Według ustaleń autorów czwartego tomu nie zachował się plan Żydaczowa z okresu 20-lecia międzywojennego, kiedy to miasto pozostawało w granicach II Rzeczypospolitej. Lukę wypełniono mapą topograficzną w skali 1:100 000 opublikowaną w 1933 r. przez Wojskowy

Instytut Geograficzny w Warszawie. Na arkuszu (38,0 x 30,0 cm) przedstawiono Żydaczów (centralnie) i Stryj oraz okoliczne miejscowości. Zasięg jest podobny jak na arkuszu *Żydaczów und Stryj*, podobna jest także treść obu map. Różni je natomiast technika wykonania, bo mapa WIG jest drukiem wielobarwnym. Kolorem zielonym wyróżniono tereny zadrzewione, które najczęściej dodatkowo opisano nazwami, np. *Las Grabów*. Kolorem niebieskim oznaczono sieć hydrograficzną, a nazwami opisano nie tylko duże rzeki (Stryj i Dniestr), ale także mniejsze (Boberka, Świca i Ług) oraz niewielkie zbiorniki wodne (Staw Ottyniowski). Ponadto na mapie WIG rzeźbę terenu przedstawiono metodą poziomicową. Jednak mapa ta nie wzbogaca naszej wiedzy na temat obrazu kartograficznego Żydaczowa oraz nie umożliwia poznania zmian, jakie w tym zakresie zaszły między końcem XIX w. a początkiem lat 30. XX w.

Na większą uwagę zasługuje plan w skali 1:10 000 zatytułowany *Stadt Zydzaczow im Bereich eigenr Grenzen* sporządzony około 1942 r. przez nieznanego autora wielobarwną techniką rękopiśmienną. Na arkuszu papieru (93,7 x 86,7 cm) wyrysowano i opisano granice miasta z sąsiednimi wsiami. Kolorem żółtym wykreślono sieć komunikacyjną: ulice i place (z nazwami) oraz drogi opisane ich kierunkami, a także linię kolejową ze Stryja do Chodorowa. Kolorem niebieskim wyrysowano rzeki Dniestr i Stryj. Nie przedstawiono na planie zabudowę miejskiej, a jedynie oznaczono symbolami rysunkowymi w kolorze czerwonym i opisano nazwami niektóre ważniejsze budynki, m.in.: budowle sakralne, urząd miejski, posterunek policji, cegielnię, rzeźnię, mleczarnię, kino oraz dworzec kolejowy. Symbolami rysunkowymi w kolorze zielonym zaznaczono cmentarze: katolicki i żydowski.

Dwie kolejne mapy dawne powstały w okresie sowieckim. Obie opracowano i wydano w Zarządzie Głównym Geodezji i Kartografii przy Radzie Ministrów ZSRR. Pierwsza to arkusz (41,4 x 44,4 cm) w skali 1:25 000 wielobarwnej, drukowanej mapy topograficznej z 1949 r., aktualizowanej w 1959 r. Żydaczów przedstawiono w granicach zbliżonych do administracyjnych granic miasta. Zabudowę oznaczono w uproszczony sposób zindywidualizowany. Obszar zabudowany wyróżniono kolorami żółtym i pomarańczowym, a tereny zadrzewione kolorem zielonym. Wyrysowano sieć komunikacyj-

3. Fragment arkusza mapy topograficznej obejmującej zasięgiem Żydaczów, 1949 r. (1959 r.), Atlas, t. 4, reprodukcja 1.8

ną; ulice, place, drogi i mosty oraz węzeł kolejowy. Kolorem niebieskim dokładnie wykreślono sieć hydrograficzną. Rzeźbę terenu przedstawiono metodą poziomnicową (ryc. 3). Podobną treść – dostosowaną do czasu, w którym powstał – ma arkusz wielobarwnej mapy topograficznej w skali 1:10 000 wydanej w 1980 r. oraz aktualizowanej w 1988 r. Arkusz (51,9 x 61,9 cm) ma nieco mniejszy zasięg terytorialny aniżeli ten z 1949 r. Plan wyróżnia także opisanie ulic nazwami.

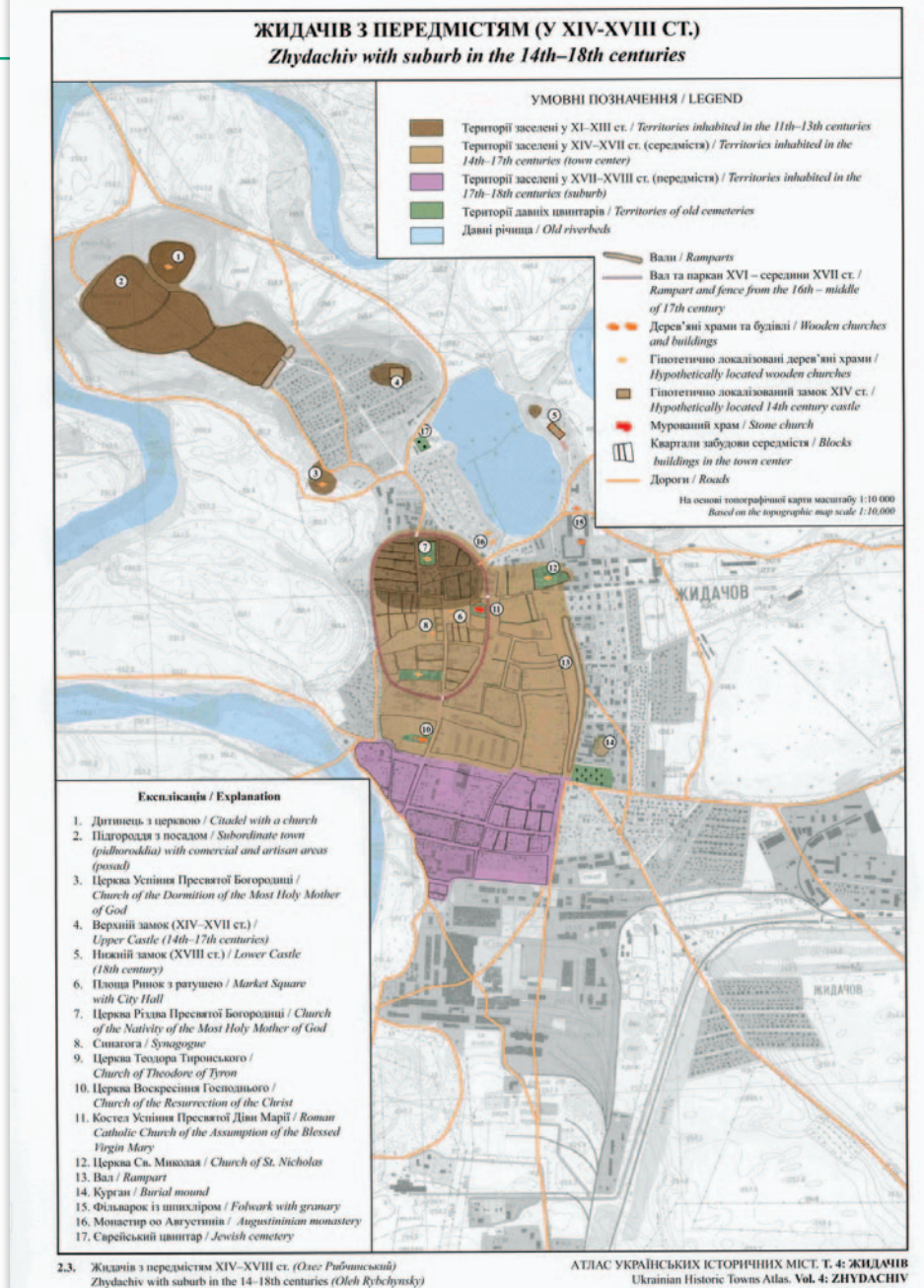
• W niepodległej Ukrainie

Ostatnie dwie mapy wielkoskalowe Żydaczowa wydano w okresie niepodległej Ukrainy. Wielobarwny plan *m. Żydaczów w Lwowskiej obłasti* powstał w 1998 r. w Pracowni APM-2 „Mistoprojekt” ze Lwowa kierowanej przez W. I. Dubyna. Autorem planu jest I. W. Sklarowa. Oryginał (128,2 x 155,3 cm) w skali 1:5000 jest przechowywany w Żydaczowskiej Radzie Miejskiej i prezentuje miasto w granicach administracyjnych. Zabudowę oznaczono blokowo i dodatkowo barwą żółtą o różnicowanych odcieniach i dodanych znakach. Kolorem szarym wyróżniono tereny przemysłowe, różowym – grunty pozostające pod zarządem miasta. Symbolami rysunkowymi przedstawiono budynki urzędów miejskich i budowli sakralnych. Znakami liczbowymi od 1 do 100 objaśnionymi w legendzie oznaczono ważne obiekty użyteczności publicznej. Wrysowano sieć komunikacyjną oraz hydrograficzną. Grupę map dawnych umieszczonych w tomie czwartym zamyka sporządzony około 2010 r. ortofotoplan Żydaczowa w skali 1:5000.

• Autorskie mapy historyczne

Na drugą część kartograficzną składa się 5 map historycznych wykonanych przez autorów atlasu. Mapę rozwoju przestrzennego Żydaczowa w okresie od XII do XXI w. w skali 1:10 000 sporządzili Myron Kapral i Stepan Jamelynec. Barwami przedstawili etapy rozwoju przestrzennego miasta w okresach: 1) od XII do połowy XIV w., 2) w końcu XVIII w., 3) od początku XIX w. do końca XX w., 4) od odzyskania przez Ukrainę niepodległości w 1991 r. W lewym górnym rogu umieszczono mniejszą mapę z granicami administracyjnymi miasta w okresie austriackim (1850 r.) i obecnie.

Z kolei mapa archeologiczna Żydaczowa i okolic w skali 1:50 000 obejmuje zasięgiem terytorium od wsi Tejsarów na zachodzie do wsi Demidów na wschodzie i od wsi Nowy Rozdół na północy do wsi Ruda na południu. Znakami topograficznymi oznaczono na niej: kurhany, pochówki gruntowe (mogiły), grodzi-

4. Mapa Żydaczowa wraz z przedmieściami XIV-XVIII w., Atlas, t. 4, reprodukcja 2.3

ska, miejsca osadnictwa i zamieszkałe jaskinie, zamki, przypadkowe znaleziska i skarby. Autorami mapy są: Andrij Fylyczuk, Zoia Ilczyszyn, Oleg Osaulczuk i Oleksandr Silaiew.

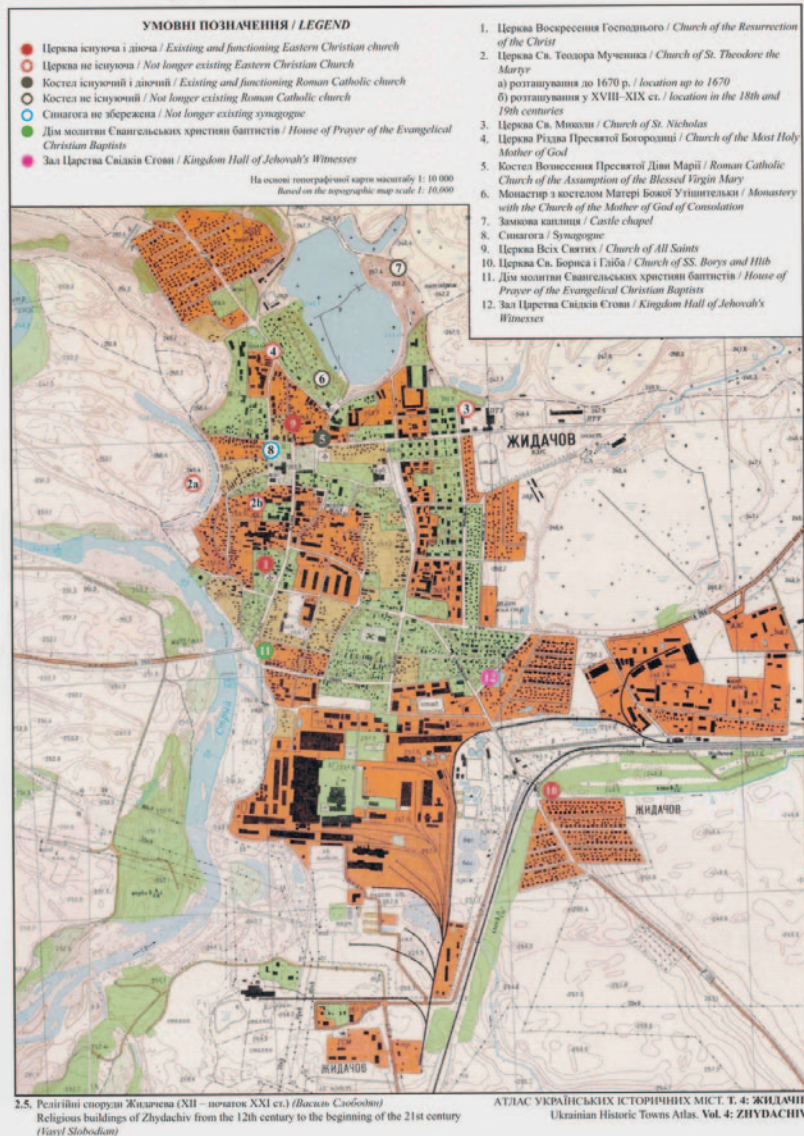
Trzecią z map historycznych – ukazującą Żydaczów wraz z przedmieściami od XIV do XVIII w. – sporządził Oleg Rybchynskij. Kolorami oznaczono na niej: terytoria zasiedlone w poszczególnych okresach, terytoria dawnego osadnictwa i dawne zbiorniki wodne. Z kolei znakami topograficznymi oznaczono: 1) mury obronne, 2) mury i obwałowania (ogrodzenia) z okresu od XVI do połowy XVII w. 3) drewniane kościoły i budynki, 4) hipotetycznie zlokalizowane drewniane kościoły, 5) hipotetycznie zlokalizowany zamek z XIV w., 6) kościół murowany, 7) kwartały zabudowy śródmieścia, 8) drogi. Ponadto liczbami od 1 do 17 wyróżniono: cytadelę z cerkwią, podgrodzie z osadami rzemieś-

niczą i handlową, cerkiew Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, zamek górny (XIV-XVII w.), zamek dolny (XVIII w.), rynek z ratuszem, cerkiew Narodzenia Najświętszej Marii Panny, synagogę, cerkiew św. Teodora z Tyronu, cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego, kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, cerkiew św. Mikołaja, wały miejskie, kurhan, folwark, klasztor augustianów, cmentarz żydowski (ryc. 4).

Czwarta mapa autorska to przetworzony w skali 1:2500 plan katastralny centrum miasta z 1850 r. z dodaną legendą zawierającą objaśnienia użytych na niej barw, którymi oznaczono: 1) ogrody, 2) sady, 3) lasy i krzewy, 4) pastwiska, 5) łąki, 6) budowle sakralne, 7) budynki drewniane, 8) cmentarze. Zabudowę przedstawiono w sposób zindywidualizowany. Symbolami rysunkowymi i nazwami wyróżniono ratusz, kościół Wnie-

РЕЛІГІЙНІ СПОРУДИ ЖИДАЧЕВА (XII – ПОЧАТОК XXI СТ.) Sacral buildings of Zhydachiv from the 12th century to the beginning of the 21st century

5. Мапа будови сакральних Жидачова, XII–XXI в., Atlas, т. 4, репродукція 2.5

бовізія Найсв'ятшої Марії Панны і церкiew Народження Найсв'ятшої Марії Панны. Зазначено границе ділячек. Wырисовано сієч комунікаційн, рынек і улїце, котрых чєстєч опїсано назвамї. Оznачено і опїсано назвą рєчкє Сtryї. Ауторєм тєї мапї єст Myron Kapral.

Na ostatniej z map historycznych, którą wykonano na osnowie topograficznej w skali 1:10 000, Wasyl Slobodian przedstawił budowle sakralne Żydaczowa w okresie XII–XXI w. Barwnymi znakami topograficznymi wyróżniono na niej: 1) cerkwie istniejące i czynne, 2) cerkwie nieistniejące, 3) kościoły istniejące i czynne, 4) kościoły nieistniejące, 5) synagogę nieistniejącą, 6) ewangelickie domy modlitwy, 7) salę zgromadzeń Świadków Jehowy. Liczbami od 1 do 12 oznaczono poszczególne obiekty sakralne i objaśniono je w legendzie (ryc. 5).

• Znaczący zasób wiedzy

W ścisłym związku z historycznymi opracowaniami kartograficznymi powstały autorskie studia dotyczące dziejów Żydaczowa. Orest Korczynski, posługując się ustaleniami archeologów, odtworzył dzieje miasta w epoce książęcej. Oleg Rybczynskij przedstawił rozwój urbanistyczny i architektoniczny Żydaczowa w XIV–XVIII w. Omówił kolejno: teren powstania miasta w XI–XIII w. oraz trzy okresy jego rozwoju: 1) XIV–XV w., 2) XVI–połowa XVII w. i 3) połowa XVII–koniec XVIII w. Z kolei Myron Kapral ukazał dzieje Żydaczowa doby prawa magdeburkiego. Zaprezentował w nim: nadanie praw miejskich przez króla Władysława II Jagiełłę 24 lutego 1393 r., strukturę władz miejskich ukształtowaną w myśl prawa magdeburkiego, spory ze starostami, handel, przemysł, rzemios-

ło, ludność, terytorium i topografię miasta. Rozdział dotyczący rozwoju urbanistycznego i zabudowy miasta od drugiej połowy XVIII do początku XXI w. przygotował Iurij Dubyk. Jest on szczególnie istotny z punktu widzenia założeń metodologicznych serii *Atlasu historycznego miast europejskich*, ponieważ ukazuje obraz miasta na podstawie analizy źródeł kartograficznych i ikonograficznych. Autorzy części tekstowej przedstawili kompetentnie i interesująco procesy osadnicze, rozwój przestrzenny, urbanistyczny i architektoniczny, ludność i gospodarkę Żydaczowa oraz strukturę i działalność władz miejskich. Dokonali także oceny wartości poznawczej zachowanych i reprodukowanych w niniejszym tomie źródeł kartograficznych.

Czwarty tom *Atlasu historycznego miast ukraińskich* dotyczący Żydaczowa to ważne wydawnictwo źródłowe do dziejów miasta. Praca posiada duże walory poznawcze. Wybór map topograficznych i wielkoskalowych, których reprodukcje zamieszczono w prezentowanym tomie, został dokonany trafnie pod kątem ich wartości jako źródeł historycznych. Opracowanie źródłoznawcze prezentowanych kartografików jest dostatecznie szczegółowe i kompetentne. Na podkreślenie zasługuje także bardzo dobra jakość reprodukcji. Czytelnik otrzymał znaczący zasób wiedzy z zakresu dziejów Żydaczowa. Autorzy czwartego tomu *Atlasu* w kompetentny sposób zaprezentowali kartograficzną bazę źródłową oraz literaturę do badań dziejów miasta. Praca ich stanowić będzie cenną pomoc dla historyków, historyków sztuki, urbanistów, architektów, konserwatorów zabytków, geodetów i kartografów. Sądzę, że zostanie także wykorzystana do celów dydaktycznych w szkołach wyższych.

Dr Henryk Bartoszewicz

Literatura:

- Czerny Andrzej, Powstanie i etapy rozwoju map topograficznych do końca XIX wieku, w: Dawne mapy topograficzne w badaniach geograficzno-historycznych, redakcja naukowa A. Czerny, Lublin 2015;
- Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-XIX wieku, pod red. nauk. T. Kargola, B. Petryszak i K. Ślusarka, Kraków-Lwów 2018;
- Konias Andrzej, Kartografia topograficzna Śląska Cieszyńskiego i zaboru austriackiego od połowy XVIII wieku do połowy XX wieku, Katowice 2000;
- Nowak Daniel, Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Państwowego we Lwowie, „Krakowskie Pismo Kresowe”, R. 11, 2019.
- Ostrowski Jan. K., Kościół parafialny p.w. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny w Żydaczowie, w: Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, Kraków 2001, t. 9.